

INTEGRAČNÍ TEORIE UDRŽITELNÉHO REGIONÁLNÍHO ROZVOJE – PŘEDSTAVENÍ A APLIKACE

Milan Viturka, Masarykova univerzita, Brno

1. Úvodní poznámky

Rostoucí pozornost věnovaná problematice regionálního rozvoje logicky vyvolala poptávku po nových teoretických a metodologických přístupech v regionálním výzkumu. Tento vývoj představuje novou výzvu pro regionální vědy, mezi které jsou obvykle řazeny regionální/prostorová ekonomie, ekonomická geografie a prostorové plánování (Isard, 1975). V tomto ohledu bude náš zájem orientován především na regionální ekonomii. Úvodem je potřebné poznamenat, že pokud jde o její základní vazby na obecnou ekonomickou teorii, jde o poněkud komplikovanou záležitost. Hlavní důvod spočívá v nízké pozornosti věnované prostorové dimenzi ekonomických interakcí ekonomik hlavního proudu. Řešení tohoto problému lze proto pokládat za základní úkol teorií regionálního rozvoje. Ze známých ekonomů se v minulosti tomuto úkolu věnovali např. Marshall (1920), Lösch (1954), Perroux (1955), Myrdal (1957) a Hirschman (1958), v současnosti pak zejména Lucas (1988), Romer (1986), Porter (1990) a Krugman (1991). Pro úplnost je třeba zmínit i ovlivnění vypovídací schopnosti obecných ekonomických teorií (zejména formálně téměř dokonalých neoklasických teorií) přebíráním přírodovědného gnozeologického rámce uzavřených fyzikálních systémů nerespektujícího zpětné vazby, které jsou však typickým rysem společenských systémů.

Výše uvedené skutečnosti hrály významnou roli při tvorbě nové teorie, nazvané integrační teorie udržitelného regionálního rozvoje, která usiluje o společensky ukotvenou a empiricky ověřenou interpretaci základních zákonitostí prostorového uspořádání ekonomiky. Její vazby na obecné ekonomické teorie tak mají spíše parciální charakter. V tomto směru lze mezi inspirující řadit zejména lokalizační teorie. Jejich výchozí premisu je možné shrnout do konstatování, že omezená prostorová mobilita výrobních zdrojů determinuje vytváření územně specifických ekonomických struktur a hlavním cílem těchto teorií je nalézt základní faktory podmiňující lokalizaci ekonomických aktivit. Obvykle se rozlišují čtyři základní směry těchto teorií: lokalizační rozhodování firem, zkoumání vzájemných závislostí těchto rozhodnutí, analýza behaviorálních aspektů lokalizace a syntéza prostorového uspořádání ekonomiky (komplexní přehled teorií regionálního rozvoje viz Blažek a Uhlíř, 2002). Další inspirující ekonomické teorie představují teorie endogenního růstu vzniklé v reakci na skutečnost, že původní neoklasické teorie nejsou schopny uspokojivě interpretovat dlouhodobý růst produkce

(růst kapitálové vybavenosti totiž podle neoklasické teorie obecně vede k následnému poklesu výnosů). Endogenní teorie kladou důraz na internalizaci významných faktorů ovlivňujících ekonomický růst, které byly v Solowově neoklasickém růstovém modelu uvažovány jako exogenní faktor „technologie“ resp. „souhrnná produktivita výrobních faktorů“ (jde o neměřitelný tj. reziduální faktor, kterému jsou přičítány rozdíly mezi skutečným růstem HDP a odpovídajícím příspěvkem základních výrobních faktorů tj. práce a kapitálu)¹. V souladu s tím je pro ně charakteristická určitá forma přelévání ekonomických efektů spojených s tvorbou pozitivních externalit, které zajišťují individuální i společenskou návratnost vynaloženého kapitálu (výnosy z investovaného kapitálu mají tedy, *ceteris paribus*, rostoucí charakter). Podle Vašíčka (2008) může právě koncept externalit sehrát významnou roli při postupné integraci prostorové dimenze do ekonomie hlavního proudu. Obvykle jsou uváděny dva hlavní příklady endogenních modelů: Lucasův model orientovaný na akumulaci lidského kapitálu a Romerův model orientovaný na akumulaci znalostního kapitálu. V této souvislosti je užitečné zmínit i Porterovu mikroekonomickou teorii konkurenceschopnosti se známým modelem diamantu. Neoklasické a na ně navazující endogenní teorie pracují s nabídkově orientovanými modely ekonomického růstu, které v zásadě vycházejí z agregátní Cobb-Douglasovy produkční funkce. Druhou základní skupinu teorií ekonomického růstu pak tvoří poptávkově orientované teorie, které oproti nabídkovým teoriím zdůrazňují základní vliv poptávky po zboží a službách na ekonomický růst a dále jeho nerovnoměrný charakter (odpovídající modely jsou z regionálního pohledu často označovány jako modely typu centrum – periferie). Z těchto teorií pokládáme za inspirativní zejména Perrouxovu teorii růstových pólů, Myrdalovu teorii kumulativních příčin a Hirschmanovu teorii nerovnoměrného rozvoje. První z nich vyzdvihuje klíčový význam (poněkud vágně definovaných) pólů rozvoje pro dlouhodobý ekonomický růst, který se zejména prostřednictvím kooperačních vazeb přenáší do jejich okolí a návazně indukuje tvorbu rozvojových os – tyto procesy jsou spojeny se zvyšováním keynesiánského regionálního multiplikátoru. Následující dvě teorie pak významně přispěly především k objasnění kumulativního mechanismu vytváření nerovnováh (disparit) v regionálním rozvoji včetně dynamiky tohoto procesu.² K významným inspirativním teoriím patří i institucionálně orientovaná teorie učících se regionů (Lundvall, 1992) a z „domácích“ teorií pak ekonomicko-geografická teorie hierarchie reality, poukazující v souladu s obecnou teorií systémů na časovou omezenost působení divergenčních a konvergenčních procesů v regionálním rozvoji v podmínkách nedokonalé konkurence (Hampl, 1988, 1996). Celkově lze za nejvýznamnější přínosy výše komentovaných teorií z pohledu diskutované integrační teorie

1 K tomu je účelné poznamenat, že v obdobích stabilního ekonomického růstu poskytují extrapolace vycházející ze Solowova modelu relativně uspokojivé předpovědi krátkodobého vývoje hlavních makroekonomických agregátů.

2 Podle G. Myrdala má tento proces tři fáze: selekce úspěšných regionů (spojená zejména s obdobím recese příp. s významnými geopolitickými změnami), polarizace (spojená s ekonomickou expanzí úspěšných regionů) a integrace (spojená s difúzí pozitivních efektů z úspěšných regionů do okolního prostoru zejména v období konjunktury).

udržitelného regionálního rozvoje považovat modelování rostoucích výnosů z rozsahu, externích úspor a prostorové difúze pozitivních a negativních efektů (jako nejvýznamnějších příkladů kumulativních mechanismů), rozšíření pojetí kapitálu o lidský resp. znalostní kapitál (ve vazbě na tvorbu inovací) a analýzu problematiky konvergence a divergence a odpovídající role kvalitativních (institucionálních) faktorů v regionálním rozvoji. Pokud jde o klasickou otázku, zda v regionálním rozvoji dominuje konvergence nebo divergence zastáváme názor, že trvalé převládnutí jednoho z těchto procesů je v rozporu s obecnou teorií systémů a v konečné fázi by vedlo k postupné degradaci daného společenského systému. V reálném světě tak jde spíše o prolínání obou procesů, které má územně selektivní charakter (viz dále diskutované územní systémy pólů a os rozvoje a jejich hierarchie). Z poznávacího hlediska je pak potřebné poznamenat, že hlavní přínosy teorií regionálního rozvoje lze spatřovat spíše v objasnění základních zákonitostí a tendencí socioekonomického rozvoje (a navazující percepce dalšího vývoje) než v jednoznačném vysvětlení jeho kauzality v duchu kritického racionalismu K. Poppera.

Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem příliš nepřekvapuje, že praktická aplikace teorií regionálního rozvoje v rámci regionální politiky začala postupně nabývat poněkud eklektické povahy, kdy jsou směřovány vybrané prvky z několika výchozích teorií (tento přístup je ovšem možné obecně vztáhnout na celou hospodářskou politiku). Další zřetelnou vývojovou tendencí je prosazování strategie spolupráce namísto direktivní intervencionistické strategie (Stimson, Stough, Roberts, 2006). Zároveň je regionální politika stále častěji pokládána za jednu z možných odpovědí na nové výzvy, příležitosti a ohrožení generované pokračující globalizací ekonomiky v duchu aplikace principu „mysli globálně, jednej lokálně“.

2. Podstata teorie

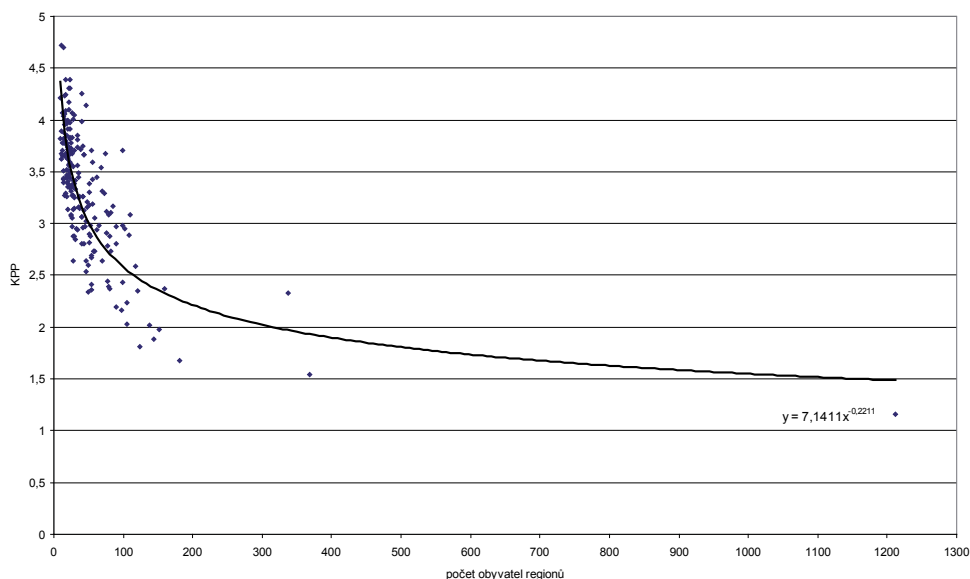
Integrační teorie udržitelného regionálního rozvoje respektuje paradigma obecné teorie systémů a v tomto směru zohledňuje zákonitosti vývojové a hierarchické diferenciacie společenských systémů. Jejich působení je spojeno s přímými i nepřímými vazbami, které determinují tvorbu aglomeračních úspor. Jako hlavní komponenty interpretující uvedené zákonitosti byly na základě provedených analýz stanoveny kvalita podnikatelského prostředí (KPP), inovační potenciál firem (IPF) a využití lidských zdrojů (VLZ). Logiku teorie lze popsat následujícím způsobem. Zlepšování regionální KPP stimuluje rozvoj podnikatelských aktivit s pozitivními dopady na VLZ a IPF. Tím generované synergické efekty prohlubují územní integraci ekonomiky a zvyšují regionální konkurenceschopnost, čímž jsou vytvářeny základní předpoklady dlouhodobě udržitelného regionálního rozvoje. Rozvojové tendence jednotlivých regionů se pak odvíjejí od toho, zda daný region získává či naopak ztrácí konkurenční výhody vzhledem k ostatním regionům s podobným hierarchickým postavením. Ekonomické pojetí udržitelného regionálního rozvoje zde vychází z teritoriálního chápání konkurenceschopnosti, kterou lze definovat jako schopnost regionů trvale vytvářet vysokou úroveň příjmů

a zaměstnanosti v podmínkách otevřené ekonomiky (Kitson, Martin, Tyler, 2004). Její zachování považujeme za základní předpoklad zajištění materiálních a nemateriálních potřeb současné i budoucí generace (při nezbytném zohlednění původní ekologické definice udržitelného rozvoje jako takového rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslaboval naplňování budoucích potřeb – Brundtlandová, 1991).

Vypovídací schopnost teorie byla ověřena na základě hypotézy, že hodnoty KPP vykazují silné vazby na tvorbu HDP jako hlavního průběžného indikátoru vývojové diferenciaci společenských systémů. Platnost této hypotézy byla statisticky potvrzena – průměr korelačních koeficientů na úrovni krajů zjištěný v rámci zkoumaného období 2006 až 2008 činí 0,94 (potvrzení logické vazby mezi podmínkami pro podnikání a výsledky podnikání). Statisticky významné vazby KPP s IPF a VLZ (viz dále) pak dokumentují celkovou konzistentnost vypracované teorie. Vývojová diferenciaci společenských systémů formuje sociálně-ekonomickou organizaci společnosti (Hampl, 1996) a jejím hlavním ovlivňujícím faktorem je přirozený výběr na základě konkurenčních vztahů, který v kombinaci s účelovou spoluprací ekonomických subjektů zajišťuje optimální využívání omezených zdrojů a zvyšuje tak produktivitu všech výrobních faktorů. Vývojová diferenciaci je úzce spojena s hierarchickou diferenciací společenských systémů, jejímž výsledkem je sociálně-geografická organizace společnosti. Z hlediska vztahu příčiny a následku je možné konstatovat, že sociálně-ekonomická organizace společenských systémů determinuje jejich sociálně-geografickou organizaci (tento vztah je ovšem výrazně modifikován silnou inercií hierarchických struktur a působení těchto zákonitostí proto nelze posuzovat izolovaně). V této souvislosti byla na základě mocninné regresní křivky závislosti mezi KPP a velikostí správních obvodů pověřených obcí s rozšířenou působností 3. stupně resp. mikroregionů ORP (celkem 205 jednotek mimo Prahy) potvrzena i druhá hypotéza, že hodnoty KPP silně korespondují s populační velikostí mikroregionů jako základní míry jejich významového resp. hierarchického postavení.³

3 Mocninná regresní funkce podle řady empirických zjištění nejlépe vystihuje pravidelnost ve velikostním rozložení měst, označovanou v anglosaské literatuře jako rank-size rule (viz např. McCann, 2001). Tato zjištění byla potvrzena i vlastní analýzou, kdy byly jednotlivé typy regresních funkcí posuzovány s důrazem na optimální průběh regresní křivky z hlediska největších českých měst disponujících největším potenciálem aglomeračních výhod (oprávněnost tohoto přístupu lze dokumentovat pomocí vypočtených korelačních koeficientů).

Obrázek 1

Regresní mocnná křivka závislosti hodnot KPP na velikosti mikroregionů

Pramen: vlastní výzkum.

Ústřední postavení komponenty KPP vyplývá ze skutečnosti, že představuje agregátní výsledek dlouhodobé akumulace různorodých vlivů generovaných aktivitami podnikatelských i nepodnikatelských subjektů (zohlednění historického vývoje). Originální metodika jejího hodnocení vychází z územně vázaných faktorů odrážejících investiční/rozvojové preference firem působících v nosných odvětvích zpracovatelského průmyslu a vyšších tržních služeb (tento přístup byl zvolen s ohledem na jeho dobrou využitelnost pro regionální komparace).⁴ Podrobné informace pro výběr a stanovení významových vah faktorů KPP byly získány zejména z rozsáhlého mezinárodního šetření provedeného Nizozemským ekonomickým institutem ve spolupráci se známou auditorskou firmou Ernst & Young (1993), které byly doplněny výsledky dalších průzkumů resp. studií (např. Klaassen, 1988; European Commission, 2001). Tyto průzkumy byly provedeny formou dotazníkových šetření, kdy vybrané významné firmy z různých odvětví zpracovatelského průmyslu a vyšších tržních služeb (včetně vědecko-výzkumných a logistických služeb) působící v Evropě uváděly své preference stran výběru a stanovení významových vah faktorů nejvíce ovlivňujících jejich

4 Nezařazená odvětví zajišťují především materiální podmínky fungování společnosti a jejich reprodukci (výroba a rozvod energií a vody, stavebnictví), distribuci a směnu výrobků a služeb (doprava, obchod) a veřejné služby (veřejná správa, školství, zdravotnictví atd.). Lokalizace zbývajících výrobních odvětví (zemědělství, lesnictví a těžba nerostných surovin) je pak determinována přírodními faktory. Podíl těchto odvětví na HDP je ve vyspělých ekonomikách výrazně nižší než rozvojově nosných odvětví.

lokalizační rozhodování. Vzhledem k určitým nedostatkům těchto šetření (primární zaměření na nové investice, nedostatečné zohlednění behaviorálních faktorů spojených s rozvojovými strategiemi firem atd.) byly pro konečný výběr a evaluaci faktorů využity i další poznatky, orientované především na domácí ekonomiku. Tyto poznatky byly získány z analýz názorů významných zahraničních investorů působících v České republice, z vlastního průzkumu názorů představitelů českých a moravských měst a z výsledků aplikace faktorové analýzy, zaměřené na identifikaci rozhodujících prostorových vazeb projevujících se u zahraničních investic včetně majetkových akvizic (podrobněji viz Víturka a kol., 1998, 2003; Pomery, 1998).

Užitý systém hodnocení KPP vychází z pěti generalizovaných klasifikačních stupňů (od nejlepšího 1. stupně po nejhorší 5. stupeň). Mikroregionální hodnoty KPP představují vážené součty hodnot 16 vybraných faktorů a byly získány následujícím postupem: zařazení mikroregionů podle hodnot primárních ukazatelů do pěti skupin respektujících statistické rozložení, celkové zařazení zohledňující všechny primární ukazatele daného faktoru a následná interpretace komplexního výsledku hodnocení pomocí klasifikačních stupňů. Krajské hodnoty KPP pak představují agregované hodnoty za mikroregiony vážené počtem jejich obyvatel. Kardinální otázkou je nalezení vhodných ukazatelů, na jejichž základě lze podnikatelské preference konfrontovat s nabídkou regionů – v rámci naší poslední studie bylo shromážděno více než 20 tis. primárních údajů (Víturka a kol., 2010).⁵ V souladu s hlavním strategickým cílem rozvoje české ekonomiky tj. jejím přechodem ke znalostní ekonomice byly pro hodnocení významu faktorů použity váhy B, odpovídající intenzivnímu typu ekonomického rozvoje taženého inovacemi (váhy A, použité ve studiích z let 1998 a 2003, odpovídají dosavadnímu typu rozvoje české ekonomiky taženého investicemi). Při stanovení vah B byly na základě zjištěných informací zvýrazněny preference ekonomických subjektů činných v odvětvích high-tech, při uvažovaném zastoupení obou typů vah v poměru 1:1 odpovídajícímu současné situaci v Německu (tím indukované změny krajských hodnot však nepřesáhly hranici 2 %, což koresponduje s počáteční fází rozvoje znalostní ekonomiky v České republice).

5 Skupina obchodních faktorů zahrnuje faktory blízkosti trhů (3 primární ukazatele), koncentrace významných firem (2), podpůrných služeb (3) a přítomnosti zahraničních firem (2); skupina pracovních faktorů dostupnost pracovních sil (4), kvalitu pracovních sil (8) a flexibilitu pracovních sil (2); skupina infrastrukturních faktorů kvalitu silnic a železnic (12), informační a komunikační technologie (6) a blízkost mezinárodních letišť (3); skupina lokálních faktorů podnikatelskou a znalostní bázi (24) a asistenci veřejné správy (11); skupina cenových faktorů cenu nemovitostí (5) a cenu práce (3); skupina environmentálních faktorů urbanistickou a přírodní atraktivitu území (9) a environmentální kvalitu území (8). Celý soubor tak tvoří 105 primárních ukazatelů.

Tabulka 1

Faktory KPP a jejich významové váhy

faktory	typologické skupiny	váhy A	váhy B
nejvíce významné faktory:		44	48
podnikatelská a znalostní báze	lokální faktory	9	11
dostupnost pracovních sil	pracovní faktory	10	10
blízkost trhů	obchodní faktory	9	9
koncentrace významných firem	obchodní faktory	9	9
kvalita pracovních sil	pracovní faktory	7	9
středně významné faktory:		37	35
cena nemovitostí	cenové faktory	7	7
kvalita silnic a železnic	infrastrukturní	8	6
cena práce	cenové faktory	6	6
informační a komunikační technologie	infrastrukturní faktory	6	6
podpůrné služby	obchodní faktory	6	5
urbanistická a přírodní atraktivita území	environmentální faktory	4	5
méně významné faktory:		19	17
přítomnost zahraničních firem	obchodní faktory	5	4
environmentální kvalita území	environmentální faktory	3	4
asistence veřejné správy	lokální faktory	4	3
blízkost mezinárodních letišť	infrastrukturní faktory	4	3
flexibilita pracovních sil	pracovní faktory	3	3

Pramen: vlastní výzkum.

Vývojová a hierarchická diferenciací společenských systémů vytváří základní rámec pro fungování ekonomiky, přičemž jejich nejvýznamnějším prostorovým projevem je vznik hierarchizovaných systémů pólů a os rozvoje. Náš přístup na rozdíl od starších teorií umožňuje jejich exaktní identifikaci: nadprůměrné hodnoty KPP (v interakci s celkovou významovou pozicí) v případě pólů rozvoje a pozitivní odchylky reálných od teoretických hodnot KPP (odvozených z mocninné regresní křivky) v případě rozvojových os – póly rozvoje jsou hlavními nositeli aglomeračních efektů a osy rozvoje pak hlavními příjemci pozitivních efektů šířených z těchto pólů (obě struktury jsou úzce propojeny se specializací výroby a služeb a rozvojem územní dělby práce). Výsledkem působení uvedených zákonitostí a s nimi spojených procesů je diferenciací území podle KPP a tvorby přidané hodnoty, které přes cenu výrobních faktorů determinují jeho optimální funkční využití. K dále uvedeným výsledkům je účelné poznamenat, že vývojové změny v pozičním postavení krajů posuzované podle vah A se v období 2001–2002/2006–2008 pohybovaly v rozmezí + 15 % (Praha) až – 6 % (Olomoucký kraj).

Tabulka 2

Celkové hodnoty KPP podle krajů

kraj	KPP	KPP centra	počet obyvatel v tis. (2007)	HDP/obyv. v tis. Kč b. c. (2007)
Praha	1,16	1,16	1212	736
Středočeský	2,65	2,03	1202	322
Jihočeský	2,86	1,98	633	294
Plzeňský	2,77	1,68	561	315
Karlovarský	2,90	2,19	307	244
Ústecký	3,05	2,35	831	272
Liberecký	2,79	2,02	434	264
Královéhradecký	2,86	1,88	552	291
Pardubický	2,94	1,81	511	286
Vysočina	3,02	2,16	514	289
Jihomoravský	2,78	1,54	1141	315
Olomoucký	3,19	2,37	642	253
Zlínský	3,29	2,43	591	280
Moravskoslezský	3,27	2,33	1250	288
Česká republika	2,74	1,16	10381	342

Poznámka: V případě Středočeského kraje je údaj pro KPP centra vztažen k M. Boleslavi (pól rozvoje).

Pramen: vlastní výzkum, ČSÚ.

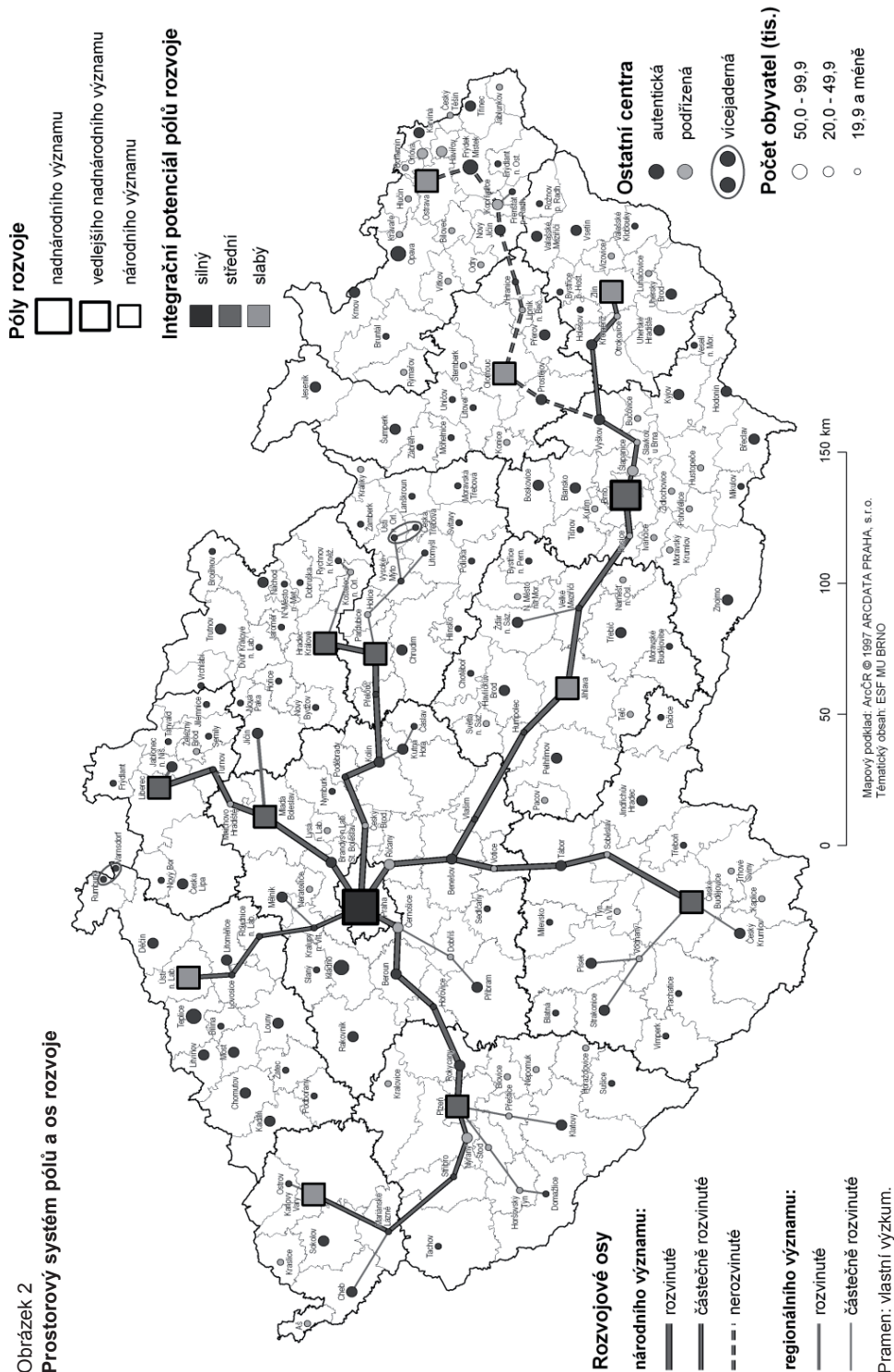
Pro hodnocení komponenty IPF a VLZ, vyznačujících se silnými vazbami na podnikatelský sektor, byl použit podobný metodický postup jako v případě KPP.⁶ Ačkoliv je nadprůměrná úroveň KPP obecně spojována s vyšší konkurencí nutící firmy realizovat technické i netechnické inovace s kladnými vlivy na ekonomickou pozici regionů, nejsou její vazby na IPF na úrovni krajů zcela jednoznačné; silné vazby byly zjištěny pouze u ukazatele podílu zaměstnanců ve VaV na celkovém počtu zaměstnanců firem (důvodem může být i jistá subjektivnost dotazníkových šetření inovačních firem prováděných ČSÚ). Na výrazně heterogennější mikroregionální úrovni však byla na základě výsledků vlastního průzkumu vycházejícího z databáze AIP prokázána významná závislost mezi KPP a zastoupením větších inovačních firem (korelační koeficient 0,62). Důležitým zjištěním je skutečnost, že technicky inovující firmy se výrazně lépe prosazují na mezinárodních trzích, přičemž inovační schopnosti se zvyšují s velikostí firem (Viturka, Klímová, Žítek, 2010). Komponenta IPF má tedy významné vazby jak na stávající, tak na budoucí konkurenceschopnost jednotlivých regionů a lze ji považovat za souhrnný indikátor rozvoje znalostní ekonomiky. Pokud jde o komponentu VLZ byla na krajské úrovni prokázána silná závislost mezi nezaměstnaností a podílem tzv. ekono-

6 Regionální hodnocení komponenty IPF zahrnuje 8 primárních ukazatelů (vztahujících se k podílu inovačních firem a typům inovačních aktivit a dále k výdajům a zaměstnanosti firem v oblasti VaV) a komponenty VLZ pak 5 primárních ukazatelů (zejména časových řad ukazatelů nezaměstnanosti a volných pracovních míst). Řada externích ovlivňujících faktorů je však již zahrnuta v rámci hodnocení KPP.

micky citlivých odvětví trpících silnou konkurencí či dlouholetou stagnací (posuzovaných na úrovni EU), která potvrzuje zásadní význam procesu strukturální adaptace pro rozvoj regionů. Na mikroregionální úrovni pak byl odhalen významný vztah mezi mírou nezaměstnanosti a odchylkami KPP od teoreticky příslušných hodnot (korelační koeficient – 0,63), potvrzující zásadní roli mikroregionů při formování pracovních trhů. Negativní odchylky v KPP tak signalizují pokles efektivity ve využívání lidského potenciálu, který může následně vést k výraznému snížení jejich celkové atraktivity příp. k jejich ekonomické marginalizaci. Komplexní syntéza výsledků analýz všech komponent s důrazem na procesy polarizace a integrace pak umožnila sestavit první prostorový model ekonomického rozvoje České republiky.

Zatímco vznik a dynamika pólů rozvoje je výsledkem historického vývoje (pokusy o iniciaci vzniku nových pólů rozvoje byly obvykle neúspěšné), pak podpora tvorby rozvojových os představuje významnou příležitost pro efektivní orientaci regionální politiky v duchu strategie dvojnásobného vítězství (podpora šíření rozvojových efektů z pólů rozvoje přispívá ke snižování regionálních disparit i zvyšování regionální konkurenceschopnosti a jejich prostřednictvím jsou tak překonávány rozvojové limity generované nedostatečnou nabídkou či naopak přílišným využíváním výrobních zdrojů). V souladu s funkční komplexitou společenských systémů je potřebné procesy polarizace a integrace analyzovat podle profilujícího typu územních interakcí. Mikroregionální úroveň zde představují nodální regiony (se kterými lze ztotožnit regiony ORP) s polaritou typu centrum – zázemí, integrované nodálními procesy. Rozhodující význam zde má dojížděka do zaměstnání a ekonomická integrace je proto úzce spojená s tvorbou regionálních pracovních trhů – integrace na bázi pracovních interakcí. Na mezoregionální (krajské) úrovni nabývá polarita podoby pól rozvoje – podřízené mikroregiony. Ekonomická podřízenost závisí na dynamice růstu v pólech rozvoje, celková podřízenost je pak posilována vyššími administrativními funkcemi příslušných center (v České republice se jako póly rozvoje prosazují téměř výlučně krajská města). Za nejvýznamnější integrační proces lze označit šíření rozvojových efektů z pólů rozvoje podél rozvojových os – integrace na bázi produkčních interakcí. Makroregionální úroveň se od předchozí úrovně odlišuje zejména koncentrací centrálních politicko-správních funkcí do hlavního centra, která transformuje polaritu do obvyklé podoby hlavní město (nejvýznamnější pól rozvoje) – podřízené mezoregiony. Intenzivní rozvoj produkčních interakcí má za následek vytvoření rozvinutého systému rozvojových os propojujících póly rozvoje, čímž dochází k prolínání obou předchozích hierarchických úrovní. Koncentrace politické moci stimuluje i koncentraci řídicích funkcí v podnikatelské sféře, která dále posiluje procesy ekonomické integrace – integrace na bázi řídicích interakcí. Nejvyšší úroveň ekonomické integrace pak představuje globální integrace s polaritou typu pól rozvoje globálního významu – podřízené makroregiony. Integrační proces zde probíhá především na bázi obchodních vztahů (ekonomická podřízenost se nejsilněji projevuje u mezinárodně obchodovatelných finančních služeb) a jeho významným geopolitickým projevem je vytváření nadnárodních hospodářských seskupení – integrace na bázi obchodních interakcí. Poslední dvě hierarchické úrovně hrají i rozhodující roli v tvorbě institucionálního prostředí.

Obrázek 2
Prostorový systém pólů a os rozvoje

hierarchická úroveň	polarizace	integrace	klíčové struktury	hlavní typy interakcí
globální	rozvojové póly globálního významu	rozvojové osy nadnárodního významu	mezinárodní společenství, TNC	obchodní
makroregionální	rozvojové póly nadnárodního významu	rozvojové osy národního významu	státní správa, ústředí velkých firem	řídící
mezoregionální	rozvojové póly národního významu	rozvojové osy regionálního významu	velké firmy resp. závody, územní správa	produkční
mikroregionální	rozvojová (nodální) centra	nodální regiony	zaměstnavatelé, zaměstnanci	pracovní

Poznámka: TNC = nadnárodní firmy (transnational corporations).

Pramen: vlastní výzkum.

Prostorový rozsah integračních procesů je obecně determinován mezní mírou mobility výrobních zdrojů, jejíž působení lze ilustrovat na příkladě dojížděky do zaměstnání, kdy dojížděková vzdálenost je určována poměrem mezi přírůstkem nákladů na dojíždění a přírůstkem příjmů. Z pohledu výrobce je mezní míra mobility výrobních zdrojů určována náklady na jejich získávání a využívání. Pomineme-li akviziční náklady, jde zejména o přepravní náklady spojené s překonáváním fyzické vzdálenosti a o transformační náklady spojené s překonáváním sociální vzdálenosti (dané mírou podobnosti sociálních struktur). Závěrem této části je možné v souladu s teoretickým i empirickým ukotvením diskutované teorie přijmout pozitivní závěr o její přenositelnosti, zvláště pokud jde o ekonomicky rozvinuté evropské země s polycentrickou sídelní strukturou a dlouhou tradicí hospodářské politiky a územního plánování.

3. Možnosti praktického využití

V podmínkách tržní ekonomiky jsou rozhodující vlivy na regionální rozvoj přirozeně generovány podnikatelským sektorem. Důsledkem tohoto faktu je vytváření nerovnováh v regionálním rozvoji, které vyvolávají společenskou poptávku po regionální politice. Její efektivnost je logicky ovlivňována kvalitou výchozí koncepce a tato skutečnost tak představuje významnou možnost praktického využití vypracované teorie (další možností je např. její využití pro strategické rozhodování mobilních firem). Na základě její aplikace lze korektně vyhodnotit rozvojový potenciál jednotlivých regionů, diagnostikovat jejich silné a slabé stránky a návazně provést tržně konformní syntézu působení hlavních faktorů a procesů determinujících jejich ekonomický rozvoj. Pokud jde o jeho regulaci, považuje tradiční regionální politika za svoji hlavní prioritu snižování disparit v regionálním rozvoji, která je v rámci kohezní politiky EU naplňována prostřednictvím cíle „Konvergence“. V souladu s výsledky

provedených analýz je v této souvislosti možné přijmout následující závěr: územní disparity vznikající v ekonomickém rozvoji lze členit na „zděděné“ tj. disparity determinované hierarchickým postavením regionů – jejich regulace by byla v rozporu se silnou inercií hierarchických struktur a tedy neefektivní a „vytvořené“ tj. disparity determinované charakterem ekonomického vývoje regionů – jejich regulace je považována za společensky prospěšnou aplikaci principu solidarity. V případě České republiky hodnocení KPP ukazuje, že pomineme-li specifický region Prahy nesplňující kritérium HDP cíle „Konvergence“, nejsou rozdíly mezi ostatními kraji (na rozdíl od výsledků hodnocení IPF a VLZ) příliš výrazné. Z pohledu moderní regionální politiky zdůrazňující regionální konkurenceschopnost pak aplikace teorie umožňuje komplexně vyhodnotit konkurenční potenciál krajů a formulovat dlouhodobou „prointegrační“ koncepci regionální politiky České republiky. Jejím hlavním cílem je podpora harmonického, konkurenceschopného a udržitelného regionálního rozvoje. Návrh této koncepce vychází z decentralizovaného přístupu (place-based approach), který v souladu s principem subsidiarity usnadňuje strategické zacílení podpory na využití rozvojových příležitostí a eliminaci rozvojových ohrožení.

Vlastní návrh dlouhodobé koncepce regionálního rozvoje České republiky (anticipujících hlavní priority pro dva příští plánovací cykly EU tj. období 2014 až 2027) pak v souladu s principy programování a koncentrace kohezní politiky EU zahrnuje následující kroky:

1. Zhodnocení konkurenceschopnosti jednotlivých krajů a jejich typologie.
2. Výběr optimálních rozvojových scénářů podle stanovených typů
3. Zhodnocení potenciálu krajů ve vazbě na rozvojové scénáře
4. Identifikace hlavních priorit a výběr relevantních opatření podle krajů resp. kohezních regionů

Celková konkurenceschopnost krajů byla vyhodnocena prostřednictvím syntéz komponenty KPP (považované za klíčovou komponentu s přiřazenou dvojnásobnou vahou) a komponent VLZ a IPF. Výsledky umožnily specifikovat kraje s výbornou konkurenční pozicí – typ A (s vhodnými podmínkami pro aplikaci progresivního scénáře rozvoje, viz dále), kraje s dobrou konkurenční pozicí – typ B (aplikace růstového scénáře) a kraje s horší konkurenční pozicí – typ C (aplikace adaptačního scénáře). Návazně byla provedena mikroregionální syntéza, na jejímž základě bylo všech 205 mikroregionů ORP standardním postupem zařazeno do tří vytvořených skupin: mikroregiony s centrální, významnou a marginální rozvojovou pozicí. Užitý přístup umožňuje zohlednit diferenciované působení diskutovaných determinant prostorového uspořádání ekonomiky, přičemž respektuje systémové chápání rozvoje regionů včetně jejich „zakořenění“ ve složité strukturovaných sítích společenských vztahů.

Tabulka 4

Celkové hodnocení regionální konkurenceschopnosti

typová skupina a podskupina	kraj	klasifikační skupina		
		KPP	VLZ	IPF
typ A:				
1	Praha	1	1	1
3	Středočeský	2	1	1
typ B:				
1	Pardubický	2	2	2
1	Liberecký	2	2	2
2	Plzeňský	2	1	2
2	Jihomoravský	2	2	1
2	Královéhradecký	2	1	3
2	Jihočeský	2	1	3
typ C:				
1	Karlovarský	3	3	3
1	Ústecký	3	3	3
1	Moravskoslezský	3	3	3
2	Vysočina	3	2	3
2	Olomoucký	3	3	2
3	Zlínský	3	2	2

Poznámka: specifikace podtypů – vyrovnaný (1), nevyrovnaný (2), přechodný (3).

Pramen: vlastní výzkum.

Nastavení efektivního mixu veřejných intervencí vyžaduje fundovanou percepci ekonomického vývoje, pro kterou byla využita metoda flexibilních rozvojových scénářů. Jejich specifikace vychází z analýzy SWOT a zohledňuje „strategický význam“ silných a slabých stránek, rozvojových příležitostí a ohrožení. V našem případě byly definovány tři scénáře: progresivní, růstový a adaptační. Progresivní scénář je orientován na všestranné zvyšování kvality ekonomického rozvoje v intencích znalostní ekonomiky. Jeho typickým rysem je ofenzivní „podnikatelský“ přístup z pozice síly, zdůrazňující využití silných stránek a rozvojových příležitostí (role veřejných intervencí je sekundární). Růstový scénář je vhodný pro méně rozvinuté kraje s příznivými předpoklady růstu. Jeho základním rysem je orientace na využívání rozvojových příležitostí v kombinaci s aktivací silných stránek a eliminací slabých stránek (role veřejných intervencí je vzhledem k výrazně nižší ekonomické úrovni českých krajů oproti nejvyspělejším regionům EU poměrně významná). Základním rysem posledního tj. adaptačního scénáře je posilování konkurenční pozice krajů s důrazem na jejich ekonomickou integraci, cílené na potlačování rozvojových ohrožení v kombinaci s eliminací slabých stránek a vyhledáváním rozvojových příležitostí (role veřejných intervencí je velmi významná).

Z tabulky 4 vyplývá, že ve srovnání s předchozím hodnocením (Víturka, 2007) se v souladu se silnější orientací nového hodnocení na rozvoj znalostní ekonomiky oslabila celková pozice kraje Vysočina (zhoršení pozice u komponent KPP a IPF). Do horšího typu byl zařazen i Zlínský kraj, který však zaujímá přechodné postavení na rozmezí typů C a B při stabilizovaném zařazení podle jednotlivých komponent. Dílčí zhoršení pozice pak zaznamenaly kraje Jihočeský, Ústecký a Moravskoslezský (IPF) a dále kraj Karlovarský (VLZ). Rozporný vývoj byl zjištěn u Libereckého (zhoršení VLZ při zlepšení IPF) a Královéhradeckého kraje (zhoršení IPF při zlepšení VLZ). Pozitivní vývoj vykázal zvláště kraj Jihomoravský (zlepšení IPF). Tyto informace je však nutné s ohledem na poměrně krátké srovnávací období považovat za orientační.

Rozbor rozvojového potenciálu jednotlivých krajů v interakci s výsledky předchozího výzkumu umožnil optimalizovaný výběr hlavních priorit a z nich vycházejících opatření. Celkem byly stanoveny tři priority:

- zlepšení KPP (hlavní priorita u 12 krajů/vedlejší priorita u 2 krajů),
- zvýšení IPF (9/5),
- zvýšení VLZ (5/7; u dvou krajů neurčena).

Každé z priorit byla přiřazena vybraná opatření, která jsou členěna na všeobecná opatření (vztahující se k území celých krajů) a selektivní opatření (vztahující se k vybraným částem krajů). V případě KPP se navržená opatření týkají zejména faktorů kvality silnic a železnic (6 krajů), podnikatelské a znalostní báze (5), environmentální kvality území (4), flexibility pracovních sil (4), přírodní a urbanistické atraktivity území (3), asistence veřejné správy (3) a blízkosti mezinárodních letišť (1). Tento soubor byl dále rozšířen o opatření cílená na podporu stávajících i tvorbu nových rozvojových os národního i regionálního významu. Pokud jde o komponentu VLZ byla stanovena dvě všeobecná opatření zaměřená na podporu vytváření nových pracovních míst (11 krajů) a na podporu rekvalifikací (5). Opatření týkající se komponenty IPF pak zahrnují všeobecná opatření na podporu inovačních firem a na podporu zvyšování kvality vzdělávání (všechny kraje) a selektivní opatření na podporu tvorby klastrů inovačních firem (5), rozvoj znalostní infrastruktury (3) a spolupráci firem s veřejnými institucemi VaV (2). Hlavním kritériem výběru projektů by pak měly být potenciální rozvojové přínosy jednotlivých projektů (s důrazem na jejich příspěvek k územní integraci ekonomiky).

Prezentovaný návrh představuje fundovaný a územně konkretizovaný základ pro probíhající diskusi o budoucí podobě české regionální resp. strukturální politiky (podrobnější informace jsou k dispozici v publikaci Víturka a kol., 2010). Její definitivní podoba je pak pochopitelně záležitostí konsensu mezi hlavními aktéry její realizace, zohledňujícího závěry všech relevantních koncepcí a studií (naplnění principu partnerství kohezní politiky EU).

Literatura

- BLAŽEK, J.; UHLÍŘ, D. 2002. *Teorie regionálního rozvoje*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0384-5.
- BRUNTLANDOVÁ, G., H. 1991. *Naše společná budoucnost*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-85368-07-02.
- EUROPEAN COMMISSION. 2001. *European Union Foreign Direct Investment Yearbook*. 2000. Luxembourg: European Communities, 2001. ISBN 928-940-644-5
- HAMPL, M. 1988. Teorie strukturální a vývojové organizace geografických systémů: principy a problémy. *Studia geographica*. 1988, No. 93, 78 pp.
- HAMPL, M. 1996. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: PíF UK, 1996. ISBN 80-902154-2-4.
- HIRSCHMAN, A. 1958. *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press, 1958. ISBN 081-337-419-7.
- KITSON, M.; MARTIN, R.; TYLER, P. 2004. Regional competitiveness: an elusive yet key concept? *Regional Studies*. Vol. 38, No. 9, 2004, pp. 991–999.
- KLAASSEN, L. 1988. *Exercises in Spatial Thinking: Case Studies of Regional Development Issues*. Aldershot: Avebury Grower Company, 1988. ISBN 056-605-710-7.
- KRUGMAN, P. 1991. Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*. 1991, Vol. 99, No. 3, pp. 483–499.
- ISARD, W. 1975. *Introduction to Regional Science*. New York: Prentice-Hall, 1975. ISBN 457-011-94.
- LÖSCH, A. 1954. *The Economics of Localization*. New Haven: Yale University Press, 1954. ISBN 030-0007-272.
- LUCAS, R. E. 1988. On the mechanics of Economic development. *Journal of Monetary Economics*. 1988, Vol. 35, No. 22, pp. 3–42.
- LUNDVALL, B. A. (ed.) 1992. *National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning*. London: Pinter, 1992. ISBN 1-85567-063-1.
- MARSHALL, A. 1920. *Principles of Economics*. London: Macmillan (8th edition), 1920. ISBN 033-304-489-4
- McCANN, P. 2001. *Urban and Regional Economics*. Oxford: University Press. 2001. ISBN 978-0-19-877645-1.
- MYRDAL, G. 1957. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth, 1957. ISBN 416-681-60-3.
- NETHERLANDS ECONOMIC INSTITUTE in co-operation with Ernst & Young. 1993. *New Location Factors for Mobile Investment in Europe*. Brussels-Luxembourg: European Communities, 1993. ISBN 928-265-859-7
- PERROUX, F. 1955. Note sur la notion de pole de croissance. *Economique Applique*. 1955, Vol. 8, No. 1-2, pp. 307-320.
- POMERY, CH. 1998. Zpráva o zahraničních investicích ve výrobním sektoru České republiky. Praha: CzechInvest, 1998.
- PORTER, M. E. 1990. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990. ISBN 002-925-361-6.
- ROMER, P. A. 1986. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1986, Vol. 94, No. 5, pp. 1002-1037.
- STIMSON, R.; STOUGH, R.; ROBERTS, B. 2006. *Regional Economic Development*. Heidelberg, New York: Springer-Verlag, 2006. ISBN 3-540-34826-3.
- VÁŠIČEK, B. 2008. Prostorová ekonomie a prostorové externality: přehled teorie a empirické evidence. *Politická ekonomie*. 2008, Vol. 56, No. 5, pp. 684–707.
- VITURKA, M. a kol. 1998. *Investiční atraktivita vybraných měst České republiky*. Brno: ESF MU, 1998. ISBN 80-210-2007-5.

- VITURKA, M. a kol. 2003. *Regionální vyhodnocení kvality podnikatelského prostředí v České republice*. Brno: ESF MU, 2003. ISBN 80-210-3304-5.
- VITURKA, M. 2007. Konkurenceschopnost regionů a možnosti jejího hodnocení. *Politická ekonomie*. 2007, Vol. 55, No. 5, pp. 637–658.
- VITURKA, M.; KLÍMOVÁ, V.; ŽÍTEK, V. 2010. Rozvoj a podpora inovací v ČR a vybraných zemích EU. In SLANÝ a kol. *Konkurenceschopnost a stabilita*. Brno: CVKS ESF MU, 2010. ISBN 978-80-210-5336-6.
- VITURKA, M. a kol. 2010. *Kvalita podnikatelského prostředí, regionální konkurenceschopnost a strategie regionálního rozvoje České republiky*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3638-9.

INTEGRATION THEORY OF SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT – PRESENTATION AND APPLICATION

Milan Viturka, Faculty of Economics and Public Administration of Masaryk University, Lipová 41a, CZ – 602 00 Brno (viturka@econ.muni.cz)

Abstract

The article presents information about the new integration theory of sustainable regional development. It is an empirically verified theory; its main components are the business environment quality (BEQ), the innovation potential of companies (IPC), and the use of human resources (UHR). Its foundations can be expressed as follows: an improvement of regional quality of business environment stimulates the development of entrepreneurial activities with positive impacts on employment rate and creation of innovations; thus generated synergic effects reinforce the territorial integration of economy and regional competitiveness, which form the basic prerequisites for sustainable regional development. The objective validity of the theory has been confirmed mainly based on hypotheses that BEQ values have strong links to GDP level and further and correspond with the population of regions as the essential measure of their significance. Application of theory allowed formulating a regional development strategy of the Czech Republic.

Keywords

regional development, business environment, innovative potential, human resources, integration, competitiveness.

JEL Classification

O18, R10, R12